

УДК 658.11:339.13

Сіренко М.Ю.
магістр,

Миколаївський національний аграрний університет

Цисар І.О.
магістр,

Миколаївський національний аграрний університет

НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ПОНЯТТЯ «АДАПТАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВА»**SCIENTIFIC ANALYSIS OF THE CONCEPT
«ADAPTATION OF THE ENTERPRISE»****АНОТАЦІЯ**

У статті розкрито поняття «адаптація». Розглянуто сутність основних методів дослідження адаптації та їхня характеристика. Охарактеризовано види адаптації й адаптаційних реакцій підприємства. Досліджено недоліки адаптації підприємств. Проаналізовано напрями реалізації адаптації. Досліджено методику оцінки адаптації аграрних підприємств.

Ключові слова: адаптація, SWOT-аналіз, адаптивне управління, адаптивна реакція, процес адаптації, види адаптації, зовнішньоекономічна діяльність.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрыто понятие «адаптация». Рассмотрены сущность основных методов исследования адаптации и их характеристика. Охарактеризованы виды адаптации и адаптационных реакций предприятия. Исследованы недостатки адаптации предприятий. Проанализированы направления реализации адаптации. Исследована методика оценки адаптации аграрных предприятий.

Ключевые слова: адаптация, SWOT-анализ, адаптивное управление, адаптивная реакция, процесс адаптации, виды адаптации, внешнеэкономическая деятельность.

ANNOTATION

In the article the concept of «adaptation». The essence of the main methods of adaptation and their characteristics. An outline of the types of adaptation and adaptive reactions of the enterprise. Disadvantages of adaptation of the enterprises. Analyzed trends in implementation of adaptation. Investigated methods of assessing the adaptation of agricultural enterprises.

Keywords: adaptation, SWOT analysis, adaptive management, adaptive response, adaptation, types of adaptation, foreign economic activity.

Постановка проблеми. Явище життєвого циклу підприємства визначається через відповідність очікуванням ринку. Для того щоб підприємство не втрачало конкурентних позицій, повинні розвиватися не лише виробничі чинники, але і механізм управління ними. Еволюція підприємства і механізму управління його діяльністю ґрунтуються на принципах розвитку й адаптації, що визначає гнучкість реакції на виклики зовнішнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість дослідження питання адаптації підприємств свідчить звернення до неї багатьох учених, які розглядали різні аспекти даної проблеми: І. Калайков, Ю. Урманцев, В.Я. Амбросов, О.О. Школьній, В.В. Бутенко, Л.А. Растрингін.

Мета дослідження – проаналізувати дефініцію поняття «адаптація підприємств» у сучасній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідність розвитку теорії адаптивного управління в рамках економічної наукової думки обумовлена передусім функціональною, структурною, організаційною складністю підприємства як соціально-економічної системи та об'єкта управління, що, по-перше, діє в умовах невизначеності параметрів мінливого ринкового середовища, а по-друге, ендогенно характеризується неможливістю отримання адекватної моделі його функціонування.

Поняття «адаптація» (від лат. адаріо – пристосування) в якості інструмента впливу на керований об'єкт генеалогічно набуло свого поширення з області біології та соціології в область кібернетики, математичних і технічних наук через розвиток теорії управління об'єктами при значній апріорній невизначеності умов їх функціонування і факторів впливу на них.

Термін «адаптація» може виступати у трьох аспектах [1]:

- адаптація як властивість системи пристосовуватися до можливих змін функціонування;
- адаптація як сам процес пристосування адаптивної системи;
- адаптація як метод, заснований на накопиченні й обробці інформації та пристосований для досягнення деякого критерію оптимізації.

У рамках першого аспекту варто вживати термін «адаптивність», говорячи про відповідну властивість систем управління. Другий аспект передбачає використання саме терміну «адаптація», оскільки є характеристикою певного процесу пристосування. В рамках третього аспекту варто говорити про методи адаптації, про адаптивні алгоритми, які використовують метод адаптації, а побудовані в такий спосіб моделі варто називати адаптованими. Якщо при цьому адаптовані моделі доповнюються здатністю до подальшої адаптації з появою нових спостережень, то такі моделі варто називати адаптивними [1].

Об'єднання цих трьох аспектів вираження адаптації дозволяє досліджувати категорії «адаптація» (як процес), «адаптивне управління» (як функція, що поєднує процес та механізми адаптації), «система адаптивного управління» (як синергічне об'єднання прин-

ципів, законів адаптації в системі управління з реалізацією методів, алгоритмів й моделі адаптивного управління).

Досліджуючи дефініцію «адаптація» в рамках оригінального варіанта загальної теорії систем і еволюціоніки як її особливого розділу, філософ Ю. Урманцев зробив висновок про те, що за своїм змістом та обсягом поняття «адаптація» є не тільки міждисциплінарним, а й водночас досить складним терміном. Він виокремив певні властиві їм недоліки [2]:

- тавтологічність і відсутність вказівок на істотні й специфічні ознаки, які б виділяли саме адаптацію;

- охоплення визначенням «адаптація», як правило, тільки одного виду адаптації з у багато разів більшої кількості існуючих;

- викликана цим відсутність коректного визначення взагалі, а тим самим і методологічних вказівок про можливі шляхи розвитку вчення про адаптацію.

Болгарський філософ І. Калайков [3] також відзначив, що адаптація належить до тієї групи загальнонаукових понять, які дійсні для багатьох галузей знань. На його думку, досліджуване поняття варто віднести до такого виду сучасних наук, які належать багатьом конкретним областям знання й несуть у собі певний філософський заряд. Цікавими є його висновки щодо змісту дефініції. На його думку, адаптація включає у своєму змісті зміни, що ведуть систему управління до зміцнення в ній антіентропійних процесів, до самовідновлення, стабілізації й прогресу. Крім корисних змін, поняття адаптації поширюється й на ті механізми, за допомогою яких здійснюються ці зміни, а також на інформаційні моделі для вирішення проблемних ситуацій [4]. Таке виокремлення здатності систем завдяки адаптації стає передумовою розуміння, що загалом адаптація як активний процес умовно реалізується за двома напрямками:

- 1) пасивний – пристосування системи управління до певних умов середовища;

- 2) активний – пошук адекватного вимогам системи управління середовища або зміна керуючих впливів.

Якщо у першому випадку система управління, яка адаптується, функціонує так, щоб виконувати свої функції в даному середовищі щонайкраще, тобто максимізує свій критерій ефективності функціонування в даному середовищі. Активна адаптація, навпаки, має на увазі або зміну середовища з метою максимізації критерію ефективності, або активний пошук такого середовища, у якій досяжний бажаний комфорт [5]. У реальній дійсності обидва напрями реалізації адаптації в системах управління мають місце та можуть взаємодіяти і доповнювати один одного.

Оскільки підприємство є досить складним об'єктом управління і як соціально-економічна система функціонує в умовах багатокритеріаль-

ності (при цьому критерії можуть бути екстремальними регуляторами, а можуть і виступати в якості обмеження), то у такому разі адаптація пов'язана з багатокритеріальною оптимізацією в умовах невизначеності як зовнішнього середовища (прояву екзогенних факторів), так і параметрів об'єкта управління.

Л.А. Растрин з урахуванням особливостей складних систем визначив адаптацію як процес цілеспрямованої зміни параметрів і структури системи, що складається з визначення критеріїв її функціонування і виконання цих критеріїв [5]. Такий підхід не тільки допускає можливість варіювання набору різних критеріїв функціонування системи управління, а також враховує адаптивність процесу їх вибору. З погляду розвитку теорії адаптації, в рамках управління підприємством дане тлумачення адаптації вирішує зазначену нами проблему стосовно ендогенної неможливості отримання адекватної моделі його функціонування, в той час як інші визначення даного поняття зосереджували увагу на невизначеності факторів зовнішнього середовища. Однак таке визначення дефініції «адаптація» дещо формалізує процес управління згідно з адаптивним підходом, але не відображує всіх специфічних властивостей функціонування системи управління, зокрема характеру прояву визначених критеріїв та основоположного принципу оптимізації.

Проведені дослідження поняття «адаптація» дозволяють запропонувати систематизоване визначення з позиції його прояву в економіці, зокрема в управлінні підприємствами.

Адаптація – це процес нагромадження й використання інформації з метою цілеспрямованої зміни параметрів і структури системи, а також при необхідності керуючих впливів, на основі визначення і виконання критеріїв її функціонування, які можуть бути екстремальними регуляторами або виступати в якості обмежень багатокритеріальної оптимізації в умовах початкової невизначеності прояву і мінливості екзогенних факторів впливу.

Головними складовими адаптації сільськогосподарських підприємств до умов ринку є кредитні, цінові, податкові, фінансові, організаційно-виробничі та управлінські відносини, а еквівалентність міжгалузевому обміну – основним принципом адаптації управління функціонуванням підприємства до умов ринкової нестабільності.

Недостатня економічна ефективність аграрних підприємств залежить не тільки від макроекономічних умов господарювання, а й від їхніх адаптаційних можливостей в ринковому середовищі. Адаптаційний процес розглядається як складна категорія, що має подвійну природу: одночасно і як процес, і як результат, що характеризує адаптацію з економічної точки зору. Тому аналіз адаптаційних процесів необхідно здійснювати шляхом одночасного аналізу

процесу змін організації й оцінки кінцевого їх результату. Встановлено, що адаптаційний механізм – це сукупність безперервних процесів, за допомогою яких суб'єкт господарювання успішно адаптується до змін як зовнішнього, так і внутрішнього середовища роботи для економічного зростання підприємства в ринкових умовах [5].

У процесі адаптації підприємства використовують різноманітні адаптаційні механізми. Доцільно розрізнити два основних їхні види: пасивні, коли підприємство застосовує систему заходів, що змінює його стратегію, щоб ефективніше діяти в нестабільному середовищі; активні, коли підприємство використовує сукупність процесів, які націлені на зміну зовнішнього середовища для того, щоб його діяльність була більш ефективною.

До активних механізмів адаптації пропонується відносити: моніторинг ринкової кон'юнктури; створення стабільної зони; активну ринкову позицію; систему накопичення ресурсів; застосування новітніх технологій; розподіл ринку; пошук гаранта; самовдосконалення; стратегію виживання, а до пасивних – розвиток тіньового виробництва; бартерні операції; непрофільну діяльність; неплатежі та ін.

Існують такі види адаптації, які наведені на рисунку 1:

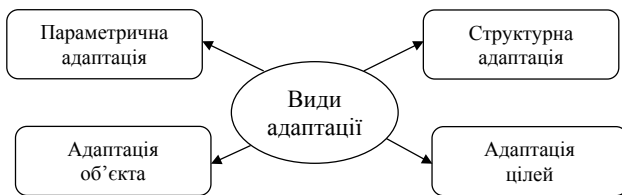

Рис. 1. Види адаптації

Параметрична адаптація – це нижній рівень адаптаційного процесу, який пов'язаний з пристосуванням підсистем підприємства. Такий вид адаптації необхідний у тих ситуаціях, коли йде процес розбалансування зв'язків між підприємством та ринковим середовищем, відновлення якого і займається адаптація. Адаптація параметрів пов'язана з ідентифікацією, тобто з визначенням цих параметрів у режимі нормального господарювання підприємства.

Структурна адаптація використовується тоді, коли шляхом корекції параметрів (підсистем підприємства) неможливо досягнути ефективної адаптації підприємства. Якщо в процесі розвитку підприємства його структура змінюється і така ситуація постійно повторюється, то у такому разі застосовують адаптацію структури підприємства.

Адаптація об'єкта застосовується, якщо адаптація параметрів і структурна адаптація не в змозі покращити ефективність господарювання підприємства, тоді потрібно адаптувати об'єкт управління в цілому. Вид адаптації

пов'язаний із зміною об'єкта, тобто з переміною кордонів, що розмежують об'єкт управління та ринкове середовище. Вибір оптимального варіанту об'єкта в процесі управління ним і складає суть адаптації об'єкта.

Адаптація цілей управління використовується в ситуаціях, коли усі вищезгадані рівні адаптації не призвели до покращення господарювання. У такому разі підприємство повинно визначити новий спектр цілей функціонування. У результаті адаптації цілей змінюються потреби підприємства, які досягаються шляхом реалізації нових алгоритмів адаптації. Усі рівні адаптації використовуються з однією метою – досягнути поставлених підприємством цілей господарювання. Чітка ієрархія рівнів адаптації визначає застосування кожного наступного рівня тільки в тому разі, коли послідовно нижчі рівні не досягли поставлених задач процесу адаптації.

У процесі адаптації підприємства до умов зовнішнього середовища виділяють дві складові:

– адаптивну реакцію – це зміна стратегічних цілей діяльності підприємства чи способів досягнення цих цілей, що істотно впливають на взаємини підприємства з зовнішнім середовищем;

– процес адаптації – це внесення змін у функціонування внутрішніх систем і діяльність підрозділів, що супроводжують адаптивну реакцію.

Адаптивна реакція і процес адаптації нерозривно пов'язані один з одним, оскільки адаптивна реакція підприємства втрачає сенс без внесення відповідних змін у внутрішні системи і підрозділи підприємства, а ці зміни доцільні тільки у разі зміни стратегічних цілей і обраних шляхів з метою їх досягнення.

Адаптивні реакції підприємства розрізняються різноманітністю (рис. 2).

За швидкістю реалізації заходів з адаптації виділяють:

- 1) безстрокову адаптацію – не визначену в часі, що здійснюється постійно;
- 2) строкову адаптацію – розраховану на певний строк:
 - короткострокову адаптацію із терміном до 3-6 місяців;
 - середньострокову – на строк 6 місяців – 1,5 року;
 - довгострокову – 1,5-2 роки реалізації.

Рис. 2. Види адаптаційних реакцій підприємства

За рівнем і ступенем планування виділяють:

1) заплановану адаптацію – що можлива у тому разі, коли на підприємстві існує модель адаптації і вона протікає за планом;

2) спонтанну адаптацію – що здійснюється безмодельно, не базуючись на моніторингу стану зовнішнього середовища, стихійно та не за попередньо спланованими етапами.

За необхідністю інвестиційної підтримки:

1) капіталомістка адаптація – що потребує інвестиційної підтримки для повного завершення;

2) некапіталомістка адаптація – реалізація якої відбувається за рахунок поточних витрат підприємства, а отже, не має широкого поширення.

За ступенем окупності витрат:

1) витратна адаптація – припускає, що адаптація не окупиться або не принесе прибутку;

2) прибуткова адаптація – свідчить про можливе отримання прибутку внаслідок пристосування до змін зовнішнього середовища.

На сьогодні не має єдиного підходу щодо оцінки адаптації діяльності аграрних підприємств до змін як внутрішнього, так і зовнішнього ринку. Такими показниками можуть бути традиційні показники, що характеризують положення підприємства на ринку: частка ринку; обсяг продажів; конкурентоспроможність; розміри прибутків; рівень рентабельності.

Методика оцінки адаптації аграрних підприємств може будуватися за різними принципами і підходами. При розгляді існуючих методів оцінки розвитку підприємства та оцінки його адаптації до змін, що відбуваються, й інших методів тих динамічних вимірювань, що проходять у підприємстві, можна виділити кілька базових підходів.

Одним із таких базових підходів є метод спостереження процесів у динаміці [6]. Для цього беруть до уваги значення певних параметрів за тривалий період часу для оцінки динамічних змін, що відбуваються в аграрному підприємстві, за заздальгідь відомими характеристиками і параметрами. В їх якості можуть виступати кількісні значення (показники діяльності підприємства, пов'язані з обсягом виробництва аграрної продукції, продуктивністю праці, витратами на випуск аграрної продукції, фінансові показники тощо); спеціальні показники аграрного підприємства (втрати часу, завантаження сільськогосподарської техніки, ефективність використання матеріалів, цінова еластичність, еластичність доходів підприємства до зміни кон'юнктури на світовому продовольчому ринку). Підхід спостереження у динаміці вимагає серйозної інформаційної бази, наявності початкових даних за досить тривалий період. Використання методу спостереження у динаміці дає змогу виділити певні тенденції та закономірності діяльності аграрних підприємств, прогнозувати розвиток ситуації при дії чинників кон'юнктури ринку тощо. Підхід спостереження через динаміку важко використовувати як основний через те, що інформаційна база

для проведення таких досліджень у підприємстві закрита для зовнішнього спостереження і трудомістка для проведення аналізу власними силами. Але такий метод можна використовувати як допоміжний [6].

Відсутність формалізованих методів оцінки впливу факторів зовнішнього оточення зумовлює використання методу експертних оцінок для оцінки змін на аграрному підприємстві. Його зміст полягає у відносній простоті проведення досліджень, але за умови достатньої чисельності кваліфікованих експертів. Використання цього методу дає можливість проводити якісні вимірювання та якісні оцінки процесів, які важко оцінити кількісно. При використанні методу оцінки експертів, результат залежить від компетентності експертів, йому властиве високий рівень суб'єктивізму, незважаючи на те, що його можна назвати методом соціальної зацікавленості.

У вітчизняній та зарубіжній практиці щодо оцінки адаптації аграрних підприємств до умов зовнішнього середовища (світового продовольчого ринку) набуло популярності використання SWOT-аналізу, зміст та особливості якого зазначено у пункті.

SWOT-аналіз – це процес встановлення зв'язків між найхарактернішими для підприємства можливостями, загрозами, сильними сторонами (перевагами), слабкостями, результати якого в подальшому можуть бути використані для формулювання і вибору стратегій підприємства.

SWOT-аналіз є важливою процедурою, яку використовують для діагностики вихідного стану, невикористаних ресурсів і загроз діяльності підприємства. Даний аналіз дозволяє систематизувати наявну інформацію і побачити ясну картину того, що відбувається на підприємстві, завдяки чому можна прийняти грамотне управлінське рішення.

Отже, адаптація – це процес цілеспрямованої зміни параметрів та структури систем, який полягає у визначенні критеріїв її функціонування та виконання цих критеріїв.

Основними методами дослідження адаптації є: метод спостереження процесів у динаміці; метод експертних оцінок; SWOT-аналіз.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аврамова Е. Адаптация промышленных предприятий к рыночным условиям / Гурков И. // Вопросы экономики. – 1996. – № 11. – С. 145-152.
2. Калайков И.П. Цивилизация и адаптация. – М. : Прогресс, 1984.
3. Растринин Л.А. Адаптация сложных систем. – Р. : Зинатне, 1981. – 375 с.
4. Срагович В.Г. Адаптивное управление : учеб. пособие / В.Г. Срагович. – М. : Наука, 2004. – 260 с.
5. Урманцев Ю.А. Природа адаптации (системная экспликация) // Вопросы философии. – 1998. – № 12.
6. Чупрова Д.Б. Механизмы адаптации предприятий к условиям внешней среды // Вестник СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2004. – № 1.